

А.А. Касымова^{1*} Э.М. Самекбаева¹

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей, Қазақстан
*e-mail: assemzere.ak@gmail.com

СОТ ЛИНГВИСТИКАСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТЕРМИНДЕР МЕН ӘДІСТЕР ЖӘНЕ САРАПШЫ МІНДЕТТЕРІ

Аннотация. Мақалада сот лингвистикасы лингвистикалық ғылымның жас саласы ретінде қарастырылды. Заманауи ғылымда лингвистикалық сараптама ғылымының парадигмалық мәнін ашу аса маңызды. Мақалада жалпы тіл біліміндегі тың бағыт сот лингвистикасының ғылыми аппараты, осы салаға тән ұғым атаулары қаралып, оны зерттеген ғалым-зерттеушілердің ой-тұжырымдары сипатталады. Сонымен қатар кейбір сот сараптама процестеріне талдау жүргізіледі. Сот лингвистикасы тіл мен құқықтың тоғысында сараптамалық білімнің жаңа саласы ретінде қалыптаса бастағаны белгілі. Аталған ғылым саласы лингвистикалық-құқықтық ұғымдар жүйесі мен оның бірыңғай терминологиясының болмауы және теориялық-қолданбалы лингвистиканың жоғары сұранысқа ие болуы себепті өте маңызды әрі өзекті болмақ. Бүгінгі күнге дейін сот лингвистикасы мен сотта сөйлеу білімінің зерттеу нысаны мен пәніне салыстырмалы-салғастырмалы талдау жасалмады. Сондықтан мақалада тіл біліміндегі теориялық тұжырымдарды негізге ала отырып, қазақ сот лингвистикасының теориясын қалыптастыру алғышарттары жасалады. Пәнаралық ғылымдар тоғысындағы зерттеу тіл білімінің прагмалингвистика саласының жаңа қырларын ашып, білімнің тереңдей түсуіне ықпалын тигізеді.

Тірек сөздер: сот лингвистикасы, лингвистикалық сараптама, құқықтық дискурс, дискурстық талдау, прагмалингвистика.

А.А. Касымова^{1*} Э.М.Самекбаева²

¹Университет имени Шакарима города Семей, Казахстан
*e-mail: assemzere.ak@gmail.com

ТЕРМИНЫ И МЕТОДЫ, ИСПОЛЪЗУЕМЫЕ В СУДЕБНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ОБЯЗАННОСТИ ЭКСПЕРТА

Аннотация. В статье судебная лингвистика рассматривалась как молодая отрасль лингвистической науки. В современной науке очень важно раскрыть парадигматическую сущность науки лингвистической экспертизы. В статье рассматривается научный аппарат судебной лингвистики нового направления в общем языкознании, названия понятий, характерных для данной области, и описываются выводы ученых-исследователей, изучавших ее. Также проводится анализ некоторых судебных экспертных процессов. Известно, что судебная лингвистика начала формироваться на стыке языка и права как новая область экспертных знаний. Данная область науки становится очень важной и актуальной из-за отсутствия системы лингвистико-правовых понятий и ее единой терминологии и высокой востребованности теоретико-прикладной лингвистики. До сегодняшнего дня не проводился сравнительный анализ предмета и предмета исследования судебной лингвистики и образования речи в суде. Поэтому в статье создаются предпосылки формирования теории казахской судебной лингвистики на основе теоретических выводов в лингвистике. Исследование на стыке междисциплинарных наук открывает новые грани области прагмалингвистики языкознания и способствует углублению знаний.

Ключевые слова: судебная лингвистика, лингвистическая экспертиза, правовой дискурс, дискурсный анализ, прагмалингвистика

А.А. Kassymova^{1*}, Е. М. Samekbaeva²

Shakarim University of Semey, Semey, Kazakhstan
*e-mail: assemzere.ak@gmail.com

TERMS AND METHODS USED IN FORENSIC LINGUISTICS AND DUTIES OF THE EXPERT

Abstract. In the research, forensic linguistics was considered as a young branch of linguistics. In modern science, it is very important to reveal the paradigmatic essence of the science of linguistic expertise. The paper examines the scientific apparatus of forensic linguistics of a new direction in general linguistics, the names of concepts characteristic of this field, and describes the conclusions of research scholars who have studied it. The analysis of some judicial expert processes is also carried out. It is known that forensic linguistics began to form at the junction of language and law as a new area of expertise.

This field of science is becoming very important and relevant due to the lack of a system of linguistic and legal concepts and its unified terminology and the high demand for theoretical and applied linguistics. Until the present, no comparative analysis of the subject and the subject of the study of judicial linguistics and speech education in court has been conducted. Therefore, this study creates prerequisites for the formation of the theory of Kazakh forensic linguistics based on theoretical conclusions in linguistics. Investigations on the intersection of interdisciplinary sciences open up new facets of the field of pragmalinguistics of linguistics and contributes to the deepening of knowledge.

Keywords: forensic linguistics, linguistic expertise, legal discourse, discourse analysis, pragmalinguistics.

Кіріспе

Қазіргі қоғамның дамуы тіл мен сөйлеуді зерттеудің жаңа аспектілерінің, яғни тіл білімінің жаңа салаларының пайда болуына әкелді. Олардың қатарына тіл мен құқықтың өзара ықпалдасуы жатады. Оны анықтау үшін әртүрлі атаулар қолданылады: сот лингвистикасы, юрислингвистика және лингвоюрисдика, заң лингвистикасы, лингвокриминалистика, лингвистикалық сараптама және т.б.

Сот лингвистикасы лингвистиканың жаңа саласы ретінде мемлекеттік тілді (мәртебелік бірлік ретінде, мемлекеттің тіл саясатының объектісі ретінде) және құқық тілді (мамандандырылған терминологиялық жүйе ретінде, заң саласына қызмет көрсету элементі ретінде, тергеу және сот ісін жүргізу объектісі ретінде және т.б.) зерттейді.

Сот лингвистикасы тілдік құқықтарды сақтау, сондай-ақ заңнама мәтініне лингвистикалық және құқықтық сараптама жүргізуден бастап, жалпы құқықтық дискурста тілдің жұмыс істеу ерекшеліктерін зерттеуге дейінгі мәселелердің кең өрісіне қызмет ететін лингвистикалық және құқықтық білімнің пәнаралық саласы деп аталады. Сот лингвистикасы тіл туралы ғылымның бір саласы ретінде кең мағынада мәтінді зерттеуді мақсат етеді, ал тар мағынада лингвистикалық сараптаманың топтамасы деуге болады. Сот лингвистикасы кәсіби құқықтық қызметті филологиялық қамтамасыз етуді зерттейтін ғылыми пән (заң шығару, сөйлеу мәдениеті және заңгерлер мен сот қайраткерлерінің шешендігі, мәтіннің сот сараптамасы). Аталған сала кейбір ғылыми еңбектерде лингвистикалық сараптама, соттық сөйлеу, лингвокриминалистика тәрізді терминдер арқылы анықталады.

Келесі мәселе – заңның стилі және тілі болып табылатын тілдің функционалды мақсатын дұрыс қамтамасыз ету мен заңнама тілінің түсінікті, айқын, анық болуы. Бұл салада қолданылатын терминдер мен ұғымдар көптеген мәселелерді туындап, толықтырулар мен түсіндірулерді қажет етеді. Алайда, біз «сот лингвистикасы» ұғымының мазмұнын түсіндірудегі сәйкессіздіктерге қарамастан, бұл бағыттың негізгі объектісі заң дискурсы екендігі туралы нақты қорытындыға келдік. Дискурс адам өмірінің кез келген саласында жүзеге асады. Қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы коммуникативті жағдаяттардан туындайтын дискурстың заңмен қатар, саяси, экономикалық, публицистикалық, медициналық және басқа да көптеген түрлері бар.

Материал және әдістер

Еліміздегі сот-сараптама қызметінің жай-күйі 2010 жылғы 10 қаңтарда қол қойылған «Қазақстан Республикасындағы сот-сараптама қызметі туралы» заңда толықтай сипатталады. Аталған құжатта келесідей негізгі ұғымдар ұсынылған: арнайы ғылыми білім, сараптама қорытындысы, сот-сараптама қызметі, сот-сараптама қызметімен айналысуға рұқсат лицензия, сот сараптамасының әдістемесі, сараптама әдістері, сот сараптама пәні, сот сараптамасының нысаны, сот сарапшыларының мамандануы және т.б. Бұл ұғымдар лингвистикалық сараптамамен тікелей байланысты деп айтуға болады.

Ресей кәсіби қоғамдастығында сот лингвистикасы терминінің ең көп тараған түрі «заң лингвистикасы» термині болып табылады. Ғалым Н.Д. Голев сот лингвистикасы – лингвистика және заң ғылымдарының тоғысында пайда болған қолданбалы лингвистиканың бір саласы екенін алға тартады. Бұл ретте зерттеуші лингвистика мен заң ғылымдарының үш түрлі байланысын көрсетеді: 1) тіл заңнамалық актілердің негізі нысаны болып табылады; 2) сот істерінде қарастырылатын мәтіндер лингвистикалық зерттеу объектілері болып табылады; 3) сот ісіндегі сөйлеу процестеріне лингвистикалық сараптама жасалады (Голев, 1999: 13).

Лингвистикалық сараптама – кәдімгі тілдік және мәдени жағдайды біржақты заңды шешімге әкелетін мағыналы ғылыми дәлелденген тұжырымдарға аударуды көрсететін даулы мәтінді сараптамалық түсіндіру.

Мемлекеттік заңнамаға сәйкес заңды мен заңсыз дүниені анықтап, үкім шығаратын орган – сот жүйесі екені белгілі. Заңды мен заңсызды анықтау барысында сот ісінде медициналық, криминалистикалық, қолданбалық, лингвистикалық және т.б. 20-дан астам сараптама түрі қажетіне қарай жүзеге асырылады. Мақалада сараптамалық бағалаудың әрдайым нақты нәтиже бермеуі, лингвистикалық сараптама жүргізу ережелерінің болмауы, лингвомәдениеттің семантикалық өрісі мен құқықтық норманың теориялық аппаратының (анықтамалық компонентінің) жеткіліксіз дамуына қатысты мәселелер сөз болады. Сонымен қатар сот лингвистикасының ең маңызды негізгі ұғымдары (сөйлеу қарым-қатынасының нормалары, сөйлеу қақтығысы және сөйлеу құқық бұзушылығы, жанжалды мәтін, тіл экологиясы, тілдік айла-амал, адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті т.б.) жайлы мәселелер қарастырылады.

Әдебиетке шолу

Отандық ғалымдар Ш.Қ. Жарқынбекова, М.Б. Нұртазина, Г. Сыздықовалардың авторлығымен «Заң лингвистикасы» атты жарық көрген ұжымдық еңбекте тіл мен заңның өзара байланысы, заң лингвистикасының қалыптасу тарихы, бағыттары мен жанрлары тәрізді мәселелер қаралады (Жарқынбекова, 2019). Атап айтқанда, 4 бөлімнен тұратын оқу кешенінде заң лингвистикасының негізгі бағыттары мен жанрлары, лингвоюрисдиканың нақты проблемалары, оның жаңаша әдістері, құқықтық хат техникасының тәсілдері, заң мәтінін білікті лингвистикалық сараптамалық бағалау ережелері және лингвистикалық сараптама мәселелері сөз болады. Осы тақырыпқа Р. Қарымсақова мен В. Лидің «Оскорбление и клевета: взгляд эксперта» атты оқу құралы көптеген мәлімет береді (Қарымсақова, 2013). Авторлар сөз қақтығыстарын лингвистикалық зерттеу нысаны ете отырып, сөз қақтығысының тіл қызметінің бір көрінісі екендігіне тоқталып, оның когнитивтік және этномәдени аспектісіне, даулы мәтіндердің прагматикалық сипатына жан-жақты талдау жасаған. Сондай-ақ, А.Қ. Таусоғарованың «Лингвоқақтығыстану негіздері» атты оқу-әдістемелік құралы жарық көрді (Таусоғарова, 2017а). Бұл еңбекте тілдің масс-медианың және тұлғааралық, әлеуметтік топтық, діни, этникааралық қарым-қатынастардың бірден бір құралы қызметін атқаруы барысында туындайтын ақпараттық даулар, сөз қақтығыстары мен тілдік қақтығыстардың тілдік сипаттары, олардың лингвистикалық талдауына қатысты ғылыми-теориялық мәселелер бойынша ақпарат беріледі.

Мақалада сот лингвистикасының негізгі ұғымдары мен терминдерінің ерекшеліктері, олардың қалыптасуы мен қызмет етуінің ұлттық-мәдени сипатына баса назар аударылады. Осы саладағы тілдің қызмет өлшемдері қарастырылады: жәбірленуші, куәгер, соттар мен сарапшылардың кәсіби құзыреттілігі, сот процесінің кезеңдері, жауап алу, куәгер айғақтарын беру, алқабилер сотына нұсқау беру және т.б.

Еліміздің белді білім ордаларында «Сот-лингвистикалық сараптама» арнайы курстары жүргізіліп келе жатқандығы белгілі. Бұл ретте сараптамалық қызметте ғылыми-әдістемелік сүйемелдеуші еңбектердің, мәселенің тереңінен танытуға арналған зерттеулердің аздығы байқалады. Сот сарапшыларын дайындаудың, оқытудың кәсіби даярлау сияқты нысанына, бәрінен бұрын, жоғарғы кәсіби білім беру мекемелерінің факультеттерінде «Сот-лингвистикалық сараптама» пәнін оқыту мәселелеріне, оқулықтар әзірлеу, осы саланың терминологиялық аппаратын бір ізге түсіру мәселелеріне баса назар аударылуына қатысты отандық зерттеушілер Р.Д. Қарымсақова (2013), А. Таусоғарованың (2017а, 2017б), сондай-ақ, Н.Д. Голев (1999), М.Л. Подкатилина (2013), Я.А. Дударева (2014), Т.М. Изотова (2016), А.М. Плотникова (2017) еңбектеріндегі іргелі тұжырымдары басшылыққа алынды.

Нәтижелер және талқылау

Соттық дискурс – бұл заңгерлердің кәсіби қызметіндегі институционалдық қарым-қатынасының нысаны. Құқықтың реттеуші құбылыс ретіндегі ерекшеліктері құқықтық дискурстың функцияларын және оған қатысушылардың әрекеттеріндегі ерекшеліктерін анықтайды. Сот саласында заң шығару, түсіндіру, құқық қолдану, кеңес беру, сот және т.б. сияқты қызмет түрлері ерекшеленеді. Атап айтқанда, сот дискурсы сот ісімен байланысты және заң дискурсының кіші түрі болып табылады. Жүргізілген талдау көрсеткендей, қазіргі уақытта осы саланы сипаттау үшін әртүрлі ұғым атаулары жиі қолданылады: «құқықтық лингвистика», «лингвистикалық сараптама», «психоллингвистикалық сараптама», «құқықтық психоллингвистика», «лингвокриминалистика», «лингвоюрисдика». Мәселенің төркіні лингвистикалық зерттеушілер

көбінесе олардың арасындағы айырмашылықты көрмеуінде болып табылады. Көбінесе «сот» және «заң», «сот» және «құқық», «заң» және «құқық» және т.б. ұғымдарды синоним ретінде кең қолданады. «Заң» және «құқық» ұғымдары өзара сәйкес келгенмен, толық синоним ұғымдар бола алмайды.

Қазақ тілінің сөздігінде «заң» термині келесідей анықталады:

(1) Объективтік өмірдің, заттардың, құбылыстардың белгілі қалыпта көрінетін өзара байланыстылығы, олардың бір-біріне тәуелділігі.

(2) Мемлекеттің ең жоғарғы өкімет орындарымен бекітілетін, заңды күшке ие қаулылар, актілер, декрет құжаттар.

(3) Жалпыға ортақ жоба, ереже.

Өз кезегінде, «құқықтық» термині «құқыққа» қатысты 1-ші және 2-ші мағынада құқық, яғни, бірінші мағынадағы құқық – мемлекет бекітетін, адамдар арасындағы қоғамдық қатынастарды, кез келген қоғамдағы адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін және үстем таптың еркін білдіретін нормалардың, ережелердің жиынтығы, екінші мағынадағы құқық – мемлекет заңында көзделген бостандықтарға, бір нәрсені істеуге, жүзеге асыруға мүмкіндіктер жасау.

Сонымен қатар, «заң» және «құқық» терминдері әртүрлі лексикалық үйлесімділікпен сипатталады. «Құқыққа» қатысты құрылымдарды «заң» құрылымдарына ауыстыруға болмайды. Мәселен, құқықтық отбасы, құқықтық жүйе, құқықтық идеализм, құқықтық институт, құқықтық әдет-ғұрып, құқықтық тәртіп сияқты құрылымдарды «заңға» қатысты ауыстыру мүмкін емес, ал екінші жағынан, «заңды» «құқықтық» дегенмен алмастыруға болмайды. Яғни заңды тұлға, заңды фактілер, заң техникасы және т.б.

Біздің ойымызша, өзінің семантикасы жағынан «заң» термині «құқық» терминіне қарағанда анағұрлым кеңірек болып табылады. Осыған байланысты «заң лингвистикасы» тіркесіндегі «заң» терминінің «құқық» терминімен ауыстырылуын синоним деп санау орынсыз болып табылады. «Заң лингвистикасы» ұғымының мазмұны «құқықтық лингвистика» ұғымына қарағанда әлдеқайда кеңірек.

Енді сот лингвистикасына қатысты ұғымдар мен терминдерге түсінік берейік. Сот тілі арнайы мақсаттағы тіл ретінде, жалпы мақсаттағы тілден ерекшеленеді. Сот саласындағы терминді түсіндіру үшін сөздіктердегі анықтамалар жеткіліксіз, өйткені нақты контекст пен дұрыс қолдануды ескеру қажет. Заң кодекстеріне сәйкес, «күдікті» дегеніміз – өзіне қатысты қылмыстық іс қозғалып, тұтқындалған немесе *айып тағылғанға дейін* іздеуде немесе тергеу шаралары қолданылып жатқан азамат. Қылмыстық жазаға тарту туралы қаулы шығарылған немесе айыптау актісі шығарылған адам айыпталушы болып табылады. Қылмыстық кодексте терминдер нақты анықталған, бірақ іс жүзінде тергеу жүргізіліп жатқанына немесе айыптау актісі қойылғанына байланысты бұл терминдер көбінесе мағыналық ньюанстарға байланысты күдікті мен айыпталушыға ауыстырылуы мүмкін.

Көптеген ғылыми әдебиеттерде ауызша агрессияның барлық түрлері біртұтас «инвективті» ұғымына біріктіріледі. Инвективті (латын тілінде – *investiva oratio*) біреуге, бір нәрсеге қарсы қатал сөйлеу, қорлау, балағаттау дегенді білдіреді. Ғылыми ортада «инвективті» терминін түсінудің екі тәсілі анықталды: тар және кең. Тар мағынада инвективтің семантикалық мағынасы қоғамда тыйым салынған балағат, боқтық сөздер түрінде қабылданады. Кең мағынада инвективті сөйлеуде реципиентті қорлайтын тілдік маркерлерді сөйлеуде қолдану дегенді білдіреді. Яғни бұл сөздің адамның әлеуметтік мәртебесі міндеттейтін өзіне тән синергиясындағы теңгерімсіздікке жауап беру қабілеті болып табылады (қараңыз. колхозшы, ауызекі тілдегі колхозник). Әрине, тілдің инвективті қызметі сөзді асқан риторикалық шеберлікпен қолдану мүмкіндігімен және өмірлік қажеттілігімен ажырамас байланыста болатын оның табиғи қызметінің бірі. Тіл үшін ақпаратты кодтау құралы ретінде ауызша тыйымдар жоқ. Тіл – қоршаған орта немесе әңгімелесушінің ішкі эмоционалдық күйі туралы ақпаратты жеткізу құралы.

Сөйлеу қақтығысы мен құқықтық дискурстың зерттеушілері өздерінің ғылыми еңбектерінде «инвектив» терминін жеке адамға моральдық зиян келтіру мағынасында қолданады. Мәселен, зерттеуші Р. Карымсакова: «В современной лингвистической конфликтологии существует множество подходов к инвективе. Для целей лингвистической экспертологии в соответствии с указанными выше разновидностями вербальной агрессии разграничивают два подхода: 1)

инвектива как вид авторской экспрессии (эмоциональное состояние говорящего: недовольство, ненависть, злость по отношению к кому-либо); 2) инвектива как вид авторской интенции (коммуникативная цель говорящего: желание навредить лицу, подорвать его авторитет, причинить нравственное страдание)», - деп аталмыш терминнің нақты болмысын ашуға тырысады (Карымсакова, 2013:38).

Балағат, былапыт лексика т.б. инвективті лексиканың тыңдаушыны қорлауға бағытталғанын дәлелдеу үшін, ең алдымен, сөйлеушінің сөйлеу актііндегі қолданған лексикасын зерделей отырып, қорлауды мақсат етіп етпегені анықталуы қажет.

Зерттеуші Р. Карымсакова жоғарыда аталған еңбегінде коммуникациялық актіде қорланған тараптың қорланушы тарапынан әр түрлі астыртын әрекеттер арқылы этикалық қателіктерге баруға мәжбүрленетіні жайлы баяндап, лингвистикалық жанжалдың тағы бір түрін негіздейді (Карымсакова, 2013:41).

Лингвист-сарапшы «маңызды» (ағымдағы) міндеттерді шешпейді, тек әлеуметтік тыйымды бұзу механизмін ашуға әкелетін міндеттерді шешеді, яғни сарапшы өз қорытындысымен құқықтық біліктілігін көрсетпей, заңды шешім қабылдау нүктесіне әкеледі.

Бұқаралық ақпарат беттерінде жеке немесе заңды тұлғалардың ар-намысына тиетін ақпараттың таралуына байланысты қорлаудың тілдік фактілерін анықтау, ауызша және жазбаша түрде кездесетін сөздер мен сөз тіркестерінің балағат сөздігіне байланысты шындыққа сай келіп келмейтіндігі, сөз қақтығыстары (дау, жанжал) қазіргі таңда сот лингвистикасының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Біз Н.Д. Голевтің лингвистің сараптамалық қызметін екі жақты анықтау туралы тезисіне сүйенеміз (Голев, 1999). Бұл қызмет – бір жағынан, екі таңбалы бағалау жүйесін анықтайтын заңды полюске байланысты: иә / жоқ, екіншіден, мәтіннің барлық қырларын түсіндіруден туындайтын нақты лингвистикалық полюс. Жанжалды жағдайларды заңдастырудың бір түрі бола отырып, лингвистикалық сараптама тілдің белгілі бір тұжырымдамасына және оның заңмен өзара әрекеттесуіне негізделген. Сондықтан зерттеуші азаматтың жеке намысын, іскерлік беделі мен жеке қасиеттерін қорғау туралы істер бойынша қорытынды беретін тілдің қандай моделін қабылдайды деген сұраққа жауап беру қажеттілігі туындайды. Қазіргі уақытта лингвист-сарапшылардың қызметінде қабылданған теориялық алғышарттар қандай? Лингвист қабылдаған осы алғышарттардың сот лингвистикасындағы салдары қандай?

Біз келесі гипотезадан бастаймыз: қазіргі уақытта азаматтың жеке намысын, іскерлік беделі мен жеке қасиеттерін қорғау бойынша сараптамалық тәжірибеде жетекші детерминант заңды детерминант болып табылады. Бұл сараптамалық қорытындыларда мәннің бірінші маңыздылығына, диктумның модусқа және ең соңында форманың мазмұнға үстемдігіне әкеледі. Лингвистикалық талдау үшін мамандарға ұсынылған даулы мақалада нақты деректік тұжырымдарды анықтау кезінде сөйлемнің мазмұны, құрылымымен анықталатын объективті және модальды мәндерге семантикалық, құрылымдық талдау жүргізілді.

Коммерциялық белгілерге лингвистикалық сараптама жүргізуде сарапшыға заңдық тұрғыда төмендегідей міндеттер қойылады: 1) сөйлеу іс-әрекетінің мазмұнын анықтау; 2) коммерциялық белгілерді салыстырылатын затпен түпнұсқа/көшірме екендігін айқындау; 3) аралас, құранды (комбинированный) тауарлық белгілердегі басым элементті нақтылау.

Қазақстандық сарапшы мамандардың «NEXTEA», «NEX», «NEXT», «Nestea» тауар белгілері бойынша жүргізген ғылыми-лингвистикалық сараптамасына талдау жасап көрейік:

Сот лингвистикалық сараптамасын жүргізу кезінде сарапшылар заңнама талаптарына сәйкес, сенімді тұжырым алу үшін кешенді лингвистикалық талдау әдістерін тиімді қолданған. Атап айтқанда, «NEXTEA», «NEX», «NEXT» және «Nestea», «Nes» тауар белгілерге қатысты қойылған сұрақтарды шешуде фонетикалық, графологиялық және лексика-семантикалық талдау әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылған. Лингвист-сарапшылар тауар белгісінің, фирмалық атаулардың басқа объектілерінің сәйкестік дәрежелерін анықтау мақсатында, ұсынылған сұрақтарға нақты да дәлелді жауаптар ұсынған. Тауар белгілері бойынша жүргізген талдауда ғалымдар теориялық лингвистика негіздеріне сүйеніп, нақты да дәлелді жауаптар ұсынып, өздерінің кәсіби біліктілігін көрсеткен. Сарапшылар заңдық сипаттағы қызметпен байланысты нақты міндеттерді шешкен. Бірер мысал келтіретін болсақ, мәселен, коммерциялық белгілердің түпнұсқалығын және оларға

қарсы қойылған белгілермен шатастыру деңгейін анықтау (фонетикалық, семантикалық және графикалық таңбаларға сәйкес); ауызша белгілер мен аралас тауар белгілеріндегі басым элементті анықтау. «NEXTEA» сөз белгісі 6 әріптен (графемадан) тұрады – оның 3-і дауыссыз, 3-і дауысты дыбыс. Ағылшын тілінің фонетикалық транскрипциясында бұл белгі 6 фонеманы қамтиды [neksti].

«Nestea» сөз белгісінде 6 графема бар, оның 3-і дауыссыз, 3-і дауысты дыбыстар. Ағылшын тілінің фонетикалық транскрипциясына сәйкес бұл белгілеудің графикалық көрінісі келесідей [nesti]. Осылайша, салыстырылған ауызша белгілеулер буын ұзындығы бойынша, әріптер (графемалар) және фонемалар (дыбыстар) саны бойынша сәйкес келеді.

Алайда зерттеушілер «Nestea» сөздік белгілеуіндегі S графемасы, сондай-ақ «NEXTEA» белгілеуіндегі X графемасының дифференциалды мағыналы және мағыналық ажырату функциясы бар деп санайды.

Осылайша, «NEXTEA» және «Nestea», «NEXT» және «Nestea», «NEX» және «Nes», «NEX» және «Nestea» тауар белгілеріндегі сәйкестік пен ұқсастықты анықтау үшін жүргізілген ғылыми-лингвистикалық талдау негізін қорытындылай келе, салыстырылатын тауар белгілері фонетикалық, семантикалық және визуалды-графикалық параметрлер бойынша бірдей және ұқсас емес деген қорытынды жасайды.

Лингвистикалық-сараптама көрсетіп отырғандай, сарапшылар «NEXTEA», «NEX», «NEXT», «Nestea» тауар белгілері бойынша жасаған лингвистикалық сараптама негізді, жүйелі ауқымды анализ жасау арқылы жүзеге асқан.

Лингвистикалық сараптама кез келген қоғам мүшесінің жеке басына, ар-намысына, қызмет-беделіне жала жабу, нұсқан келтіру, балағаттау, кір келтіру және т.б. қылмыстық іс болып табылатын сот істерінде даулы мәселелерді шешуде үлкен рөл атқарады. Лингвистикалық сараптама соттың тапсырысы, тергеушінің, прокуратураның сұраныстары негізінде, арнайы лингвист мамандар тарапынан жүзеге асырылады. Сондай-ақ, лингвистикалық сараптама қарапайым адамдар мен ұжымдардың жеке сұранысы негізінде де атқарылады. Бұндай сараптамалар төмендегідей жағдаяттарда орындалады: 1. Азаматтардың жеке басын кемсіту мақсатында қолданылған сөйлеу мәтіндерінде ар-намыс, қызмет-беделге нұсқан келген жағдайда және т.б.; 2. сөйлеу формалары мәтіндеріндегі сөздер мен фразалардағы балағаттау мағыналарына байланысты; 3. Жарнама мәтіндерінің тілдік нормаларға сәйкес келмеу, тілдік қателерге жол бермеуге байланысты және т.б. жағдайларда жасалуы мүмкін.

Сот-лингвистикалық сараптамаларды жүргізу бойынша сарапшылардың кәсіби қызметінде келтірілген кемшіліктердің жиынтығы негізсіз сот шешімдерін қабылдауға әкеледі.

Сот тәжірибесінен №1 мысал: «Сот – ақымақ!». Лингвистикалық талдауды түсіндіруге нақты мысалды қарастырайық. Мысалы: Сот отырысында сот үкімі жарияланғаннан кейін, сотталушы залдан шығып, есік алдында: «Сот – ақымақ!», - деді.

Бұл сөз сотты қорлау ма? Қорлаудың тілдік белгілерін ретімен қарастырайық:

1. Мәтінде адам туралы жағымсыз мәлімдемелер бар ма? «Ақымақ сот» - бұл теріс мәлімдеме, ол сот туралы жағымсыз ақпаратты хабарлайды.

2. Бұл арыз соттың жеке өзіне бағытталған ба? Жоқ, бұл соттың жеке басына айтылмайды, оны жанама сипаттайды, сот отырысы аяқталғаннан кейін, сот залында баға беру түрінде айтылады.

3. Жағымсыз пікір адамды тұтастай, жалпылама түрде, тұлға ретінде сипаттай ма? Иә, пікірдің жалпылау сипаты болып табылады.

4. Бұл теріс мәлімдеменің мазмұны сотты қорлау бола ма? Қорлау дегеніміз – коммуникациялық процестегі өйлеу барысында тыңдаушының тарапына жағымсыз, оны жеке басына нұсқан келтіретін сөз қолданыстарын тілге тиек етуі. Айтылған сөзге сот реніш білдіреді: көпшілік алдында оған боқтық сөз (инвективті) қолданылады, ал балағаттау қоғамдық санамен моральдық түрде айыпталады; сыпайылық нормалары анық бұзылған; сотталушы көпшілік алдында, қоғамдық орында соттың қоғамдық және интеллектуалдық мәртебесін төмендеткен. Алайда, бұл ретте талданатын мәлімдеме сотты қорлау болып табылмайды, өйткені оның мазмұнында сотқа зиян келтіретін ақпарат жоқ, ол соттың моральдық кемшіліктері немесе соттың моральдық нормаларды немесе заңнаманы бұзуы туралы мәлімдеме емес, субъективті бағалау пікірін білдіреді.

5. Талданған жағымсыз мәлімдемеде әдепсіз тілдік форма бар ма? «Ақымақ» сөзі стилистикалық ауызекі сөзге жатады, ол балағат сөзге және әдепсіз сөзге жатпайды, сондықтан сөздің заң тұрғысынан алғандағы мағынасы қорлайтын тілдік форма мәртебесіне ие емес.

6. Қорлау көпшілік алдында айтылды ма? Мәлімдеме қоғамдық жерде – сотта, яғни көпшілік алдында қолданылады.

Сонымен, даулы мәлімдемеде қорлау туралы айтуға мүмкіндік беретін алты белгінің тек үшеуі ғана бар, негізгі белгілер жоқ. Қорлаудың барлық қажетті дифференциалды белгілері олардың жиынтығында көрсетілмеген. Осыған орай, заң тұрғысынан алғанда «Сот – ақымақ!» сөйлемі сотты қорлау ретінде әрекет етпейді. Коммуникативті мінез-құлық тұрғысынан әлеуметтік маңыздылықтың төмендеуінің көріністерін қарастыру, коммуникативті ережелердің «жазбаша» заңмен реттелмейтіндігіне негізделеді. Олар күнделікті қарым-қатынас тәжірибесінде тиімділік факторларын ескере отырып әзірленеді. Жалпы келісім негізінде қабылданады және танылады.

Қазіргі кезде лингвистикалық сараптама мәселелері тілші мамандар тарапынан ғылыми-зерттеу нысанына алынып, бірен-саран ғылыми мақалаларда өзекті проблемалар қатарында көтеріліп жүр. Бұл ретте А.С. Оразбекованың зерттеу мақаласында: «Құқықтану саласы мен лингвистиканың бірлескен тұсындағы жаңа атауға ие болған лингвистикалық сараптама өзінің көкейкесті сұрағының ақиқатын табуға ұмтылды. Құқықтану саласының араласпайтын жері жоқ, сараптама соның дәлелді, фактілік айғағын растайтын құрал болғандықтан, лингвистикалық сараптама да құқық негіздерінің шындығын табуда үлкен рөл атқарады. Айғақты дерек – прагматикалық фактордың сөзі, жазбаша мәтін», - деген тұжырымы орынды болып табылады (Оразбекова, 2017: 122).

Қорытынды

Сот лингвистикасы әлі ғылыми айналымға түсіп, белгілі бір ғылыми нәтижелерге қол жеткізілмегендіктен, лингвист сарапшылардың жұмыстарындағы қиындықтар – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Сондықтан, лингвистикалық сараптамаларды жүргізу процесін теориялық тұжырымдар мен әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету де аталмыш сала мамандарының міндеттері болып табылады.

Тіл – құқықтық мәдениеттің негізгі шарты. Тілдің көмегімен құқықтық ой білдіріледі, құқықтық мәтіндер құрылады, құқықтық жүйе дамиды, қоғамда осы жүйеде белгіленген мінез-құлық ережелері жүзеге асырылады және бағаланады, құқықтық жағдай қалыптасады. Бүгінгі таңда сот лингвистикалық-құқықтық кеңістіктің төмендегідей мәселелерін шешуге көңіл бөлінуде: 1) тілдік жанжалдарды заңдық тұрғыдан реттеу; 2) арнайы құқықтық және үйреншікті коммуникацияға қызмет көрсетуге қабілетті заң тілін әзірлеу; 3) заң және басқа да нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерін әзірлеу; 4) заң қызметін терминологиялық тұрғыдан қамтамасыз ету; 5) мемлекеттік тіл мен тіл саясатының заңнамалық-лингвистикалық аспектілерін қарастыру; 6) заң құжаттарына лингвистикалық сараптама жасау.

Бұлар сот лингвистикасының барлық мәселелерін қамтымайды, алайда тіпті бұл тізімнің өзінен аталмыш ғылым саласының қарастыратын аспектілерінің өте кең және ауқымды екенін түсіну үшін жеткілікті деуге болады. Әдеби дереккөздерді және осы саладағы тәжірибені талдау барысында, тіл мен құқықтың өзара ықпалы негізінде туындайтын мәселелер аталмыш мәселенің аса күрделі және оны теориялық тұрғыдан әрі қарай зерттеу қажет екендігін көрсетті.

Әдебиеттер

- Голев Н. Д. (1999) Постановка проблем на стыке языка и права // Юрислингвистика: межвуз. сб. науч. тр. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999. Вып. 1. Проблемы и перспективы. С. 12-59.
- Дударева Я.А. (2014) Лингвистическая экспертиза товарных знаков. – Кемерово: Кемеров. гос. ун-т, 2014. – 203 с.
- Жарқынбекова Ш. Қ., Нұртазина М. Б., Сыздықова Г. (2019) Заң лингвистикасы. - Нұр-сұлтан, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2019. – 298 б.
- Изотова Т.М., Кузнецов В.О., Плотникова А.М. (2016) Методика проведения судебной лингвистической экспертизы по делам об оскорблении // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях №1(41), 2016.
- Карымсакова Р.Д., Ли В.С. (2013) Оскорбление и клевета: взгляд эксперта / Отв. ред. Г.Х. Аженова — Алматы: «Адил соз», – 2013. – 152 с.
- Қазақ тілінің сөздігі. (1999) – Алматы: Дайк-Прес, 1999. – 774 б.

Оразбаева А.С. (2017) Әлеуметтік тілдік қақтығыстарды реттеудегі лингвистикалық сараптама қызметінің рөлі // Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №1, 2017. – 118-123 б.

Плотникова А.М. (2017) Конфликтная коммуникация в аспекте судебной лингвистики. – Екатеринбург: ТХТ, 2017. – 197 с.

Подкатилина М. Л. (2013) Судебная лингвистическая экспертиза экстремистских материалов. – Москва: Юрлитинформ, 2013. – 184 с.

Таусоғарова А.Қ. (2017а) Сот-лингвистикалық сараптама және когнитивтік лингвистика ғылыми аппаратының сөздігі / құраст. А.Қ. Таусоғарова. - Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 60 б.

Таусоғарова А.Қ. (2017б) Лингвоқақтығыстану негіздері: оқу-әдістемелік құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 74 б.

References

Golev N. D. (1999) Postanovka problem na styke yazyka i prava [Statement of problems at the intersection of language and law] // Yurilingvistika: mezhvuz. sb. nauch. tr. Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, 1999. Vyp. 1. Problemy i perspektivy. S. 12-59. (in Russian)

Dudareva YA.A. (2014) Lingvisticheskaya ekspertiza tovarnykh znakov. [Linguistic examination of trademarks] – Kemerovo: Kemerov. gos. un-t, 2014. – 203 s. (in Russian)

Zharkynbekova Sh. K, Nurtazina M. B., Syzdykova G. (2019) Zan lingvistikasi. [Linguistics of law] – Nur-sultan, L. N. Gumilyov atyndagy EYU, 2019. – 298 b. (in Kazakh)

Izotova T.M., Kuznetsov V.O., Plotnikova A.M. (2016) Metodika provedeniya sudebnoy lingvisticheskoy ekspertizy po delam ob oskorblenii [Methodology forensic linguistic expertise in cases of insult] (// Teoriya i praktika sudebnoy ekspertizy v sovremennykh usloviyakh №1(41), 2016. S. 92- 98. in Russian)

Karymsakova R.D., Li V.S. (2013) Oskorblenie i kleveta: vzglyad eksperta [Insults and slander: an expert's perspective] / Otv. red. G.H. Azhenova — Almaty: «Adil soz», – 2013. – 152 s. (in Russian)

Qazaq tilinin sozdigi (1999) [Dictionary of the Kazakh language] –Almaty: Dayk-Pres, 1999. – 774 b. (in Kazakh)

Оразбайева А.С. (2017) Алеуметтік тилдік қақтығыстарды реттеудегі лингвистикалық сараптама қызметінің рөлі [The role of linguistic expertise in the regulation of socio-linguistic conflicts] // Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №1, 2017. – 118-123 б. (in Kazakh)

Plotnikova A.M. (2017) Konfliktnaya kommunikatsiya v aspekte sudebnoy lingvistiki. [Conflict communication in the aspect of forensic linguistics – Yekaterinburg: TKHT, 2017. – 197 s.] (in Russian)

Podkatilina M. L. (2013) Sudebnaya lingvisticheskaya ekspertiza ekstremistskikh materialov. [Forensic linguistic examination of extremist materials] – Moskva: Yurilitinform, 2013. – 184 s. (in Russian)

Tausogarova A.Q. (2017a) Sot-lingvistikalıyq saraptama zhane kognitivtik lingvistika gylymi apparatynyn sozdigi [Dictionary of the scientific apparatus of forensic linguistic expertise and cognitive linguistics] / qurast. A.Q. Tausogarova. - Almaty: Qazaq universiteti, 2017. – 60 b. (in Kazakh)

Tausogarova A.Q. (2017b) Lingvoqaqtygystanu negizderi: oqu-adistemelik kuraly. [Fundamentals of Linguistics: educational and methodological manual] – Almaty: Qazaq universiteti, 2017. – 74 b. - Almaty: Kazakh university, 2017. – 74 p.] (in Kazakh)